Вступ

До мене з ріжних боків, а надто з еміґраційних українських кол, звертаються люди з запитаннями про мій поворот на Україну, про мою думку що до сучасної сітуації на Україні та за порадами політичної повединки під цей момент.

Я весь час ухилявся від якихбудь одповідів по суті цих запитань. Я хотів одповісти як усім запитувачам, так і самому собі, з усією твердостю й певностю. Я сподівався дістати з України весь необхідний матерьял для такої відповіді. Але, на жаль, вичерпуючого матерьялу я й досі не міг здобути. Та, видно, й неможливо його мати тут, за кордоном. Щоб з (найбільшою) можливою певностю судити про сітуацію й орієнтуватися серед неї, треба бути в тій самій сітуації, себто на Україні.

Одначе для деякої орієнтації, для певних висновків матеріял уже й тут можна мати. З огляду ж на те, що серед української еміграції закорінюються ріжні політичні настрої, які, на мою думку, не відповідають інтересам українського народу, я хочу поділитися з моїми запитувачами тими висновками, що я їх можу зробити.

Не маючи фізичної змоги відповідати кожному зокрема, я спробую відповісти їм усім разом, оцією статтею. І надто моя відповідь буде звернена до тих робітників та до тих соціалістичних елементів української молоді, що серед инчих зверталися до мене.

Поворот на Україну

Насамперед коротенько скажу про результати моїх переговорів у справі мого особистого повороту на Вкраїну.

Як відомо тим, що цікавились цим моментом, в московських "Известиях" з'явилася стаття Б. Воліна, в якій, на підставі немов би моїх

листів та листів українського с-р. Н. Григоріїва заявлялося що всі мої переговори в справі повороту на Україну були тільки провокацією. В дійсности я, немов би, є агент Європейських держав і маю намір приїхати на Україну для того, щоб зсередини зірвати радянську владу. Я, звичайно, зробив усе залежне від мене, щоб спростувати ці смішні, нелогичні й шкідливі твержения. Я представив парижському Політичному представництву такі матерьяли, на підставі яких воно переконалось у цілковитій неправильности висновків "Известий". Голова парижського представництва, бувши в Москві, занявся цим питанням і по повороті заявив мені, що стаття "Известий" викликана "дезінформацією" себто фальшивими листами і що він робить усі заходи, щоб її було спростована До сього часу одначе ніякого спростовання немає. Які само причини того, мені невідомо і пояснень з боку парижського полпредства я не маю. Само собою, що питання мого особистого повороту уже через цю одну обставину не може посунутися наперед.

Перехожу тепер до запитаннів ширшого характеру. Я постараюся відповісти з усією можливою об'єктивностю, щиростю й свідомостю ваги питання. Сподіваюся, що під мою відповідь тепер уже не підставлять таких мотивів, яких серед створенних обставин ніяким чином бути не може. Я кажу все про ті самі мотиви особистого і навіть матеріяльного характеру, що ними за наших часів так занадто часто й охоче люблять поясняти громадські вчинкі окремих людей.

Радвлада, в особі компартії взагалі робила все, що була її сила, щоб дати мені найбільше прикростів і шкоди, як морального, так і матеріяльного роду. Останнім же часом вона нанесла ще й образу моїй чести соціяліста, оголосивши мене (без перевірки, без більших доказів, ніж фальшовані провокаційні листи) агентом буржуазних держав. Вона намагалася поставити під сумнів мої розумові здатности, виставляючи мене прихильником інтервенції. На сторінках радянської преси мене лаяно й очернювано з найбільшою щедростю та безоглядною, відсутностю чуття міри. Так само ніякі портфелі та посади не можуть уже служити поясненням для людей з примітивно-матерьялістичним підходом до псіхичних явищ, бо очевидно, що московський центр з тих чи инчих

причин пустити мене на Україну не тільки на відповідальну, але й узагалі на якубудь політичну роботу не вважає за бажане. Для цих же "матерьялистів" додам, що Держвидав мій роман "Соняшна Машина" видавати відмовився, все з тих самих політичних причин.

Отже на якунебудь тінь моєї особистої зацікавлености мої "коментатори" не сміють уже спіратися.

Але те, що я казатиму тепер, може здатися де в чому відмінним од того, що я казав років три тому назад. Мої політичні противники дія поборювання моїх тих чи инчих поглядів люблять уживати проти мене закидів у мінливости моїх позицій. Знаю, що вони й на цей раз ухопляться за свою улюблену зброю. Тому я хочу насамперед читачам моєї статті показати справжню суть цього меча моїх противників, — він зовсім не страшний, цей меч, бо зроблений з невинного матерьялу, картону. І я цілком сміливо підставляю свої груди під цю зброю, маючи певність, що від того не станеться мені нічого злого.

Для цього я тільки запитую моїх противників: про яку саме мою мінливість іде мова у них?

Є дві мінливості в політичній та й загально-людській діяльносте: одна шкідлива, дезорганізаційна, гальмуюча і гідна зневаги та боротьби з нею. Друга — корисна, необхідна, організаційна, поступова і гідна вжитку та засвоєння кожною активною людиною. Перша — то є мінливість у кінцевих метах, у принципах, у тих пунктах всього світорозуміння людини чи групи людей, що дають напрям усій діяльності їх, що роблять діяльність доцільною, економною, цілостною. Така мінливість, мінливість у принципах, є шкідлива й гідна осуду.

Друга — мінливість у способах здійснення тих цілів, у виборі засобів і шляхів для переборення всіх труднощів досягнення, — мінливість у тактиці. Така мінливість — і потрібна і корисна.

Мінливість у способах здійснення принципів, гнучкість стратегії, вільність маневрування при постійности, незмінности та ясности кінцевої мети — це найкраще втілення дієвої, активної енергії, як у цілих груп, так і окремих одиниць.

Але часто буває, що те, що для одної групи чи одиниці є мета, це для другої — тільки засіб, і навпаки.

Для ясности наведу деякі приклади з історії нашої революції. В 1918 році сталася українська революція проти поміщицько — капіталістичного гетьманату. Ця революція була засобом для досягнення ріжних цілів ріжних політичних груп і суспільних течій українства. У одних ціль була — визволення українського народу від соціального, національно-державного, політичного гніту й експлуатації, знищення клясового поділу громадянства з усією його нерівностю, несправедливости, визиском і всіма инчими злими наслідками, себто до створення незалежної вільної соціалістичної Української Республіки.

У других ціль була — створення вільної незалежної Української Республіки з клясовим поділом, з усіма консеквенціями і прикметами буржуазно-капіталістичного ладу.

Сітуація на Україні під той час була несприятлива для другої течії. Соціяльний, клясовий момент, вирвавшись зпід преса поміщицької реакції гетьманату, мав занадто виразний і рішучий напрям до цілковитого соціяльного визволення, він служив головною базою в боротьбі з силами реакції, він головним чином дав ту повстанську армію, що звалила гетьмана й вигнала з України окупаційну німецьку 600 тисячну армію. Ігнорувати його ніяк не можна було. Тому ті укр. течії, що були ворожі в принципі соціалістичному устроєві визволеної української держави, мусіли згодитись на цей напрям. Вони приняли й активну боротьбу з приватно-капіталістичною сістемою господарства і політичний вираз її — радянську сістему (трудові ради) і всі постанови Трудового Конгресу, себто всі засоби для здійснення соціялістичної мети.

Але з огляду на те, що ці соціалістичні гасла були для них тільки засобами в досагнєнні їхньої мети, вони через півроку легко відкидають їх і в 1919 році, лишившись в уряді УНР пануючою силою, для досягнення своєї мети (самостійної буржуазно— демократичної держави) заключаюгь з Поляками договір, що має відновити на Вкраїні поміщицько-капіталістичну сістему господарства. Всі постанови, весь напрям Трудового Конгресу цілком ігноруються і навіть висміюються, хоча преемственність влади від його цупко підтримується.

Це є приклад мінливости в тактиці при незмінній сутній меті цих партій — національної незалежної української держави з буржуазно-демократичним ладом.

І другий приклад. Російська комуністична партія має мету соціалістичний устрій всього світу, в першу чергу Росії, України й инчих підвладних їй теріторій. Для цієї мети вона вживає всіх способів і засобів. І для неї чужа мета є тільки засіб. Національне питання, національне визволення, національна держава, все це тільки засіб для такого чи инчого маневрування в тактиці. Мінливість її в цій галузі настільки відома, що нема потреби наводити прикладів.

Звичайно, не всяка мінливість є удачна, не всяке маневрування дає позітивні результати, що видно з обох цих прикладів. Але ми звикли звати помилками ті наші акти, що кінчаються неудачею, хоч би ці невдачі часом були обумовлені дужчими за наші акти силами — причинами. Не стільки мінливість українських буржуазних партій створила несприятливу для них сітуацію на Україні, скільки об'єктивні історичні, соціяльні, економичні і цілий ряд инчих причин.

Так само не стільки мінливість компартії створила теперішню національну сітуацію на Україні, скільки ті самі об'єктивні причини. І коли тепер компартія рахується з новою створеною національною сітуацією України, то це тільки доказує її гнучкість і вміння маневрувати. А коли українські політичні групи не рахуються з нею, не хочуть рахуватися, то це доказує їхню негнучкість і невміння маневрувати.

Буває ж не тільки неудачна, але й комічна мінливість у тактиці. Ми маємо чудесний зразок її. Була собі на Україні група української дрібно-буржуазної інтелігенції, що звалася "Українською Демократичною партією". Вона ставилася негативно до всякого соціялізму та до революційної підпольної роботи єдиної тоді соціалістичної, партії — "Української соціяль-демократичної робітничої партії". Вибухнула революція і висунула ідею соціялізму в широких массах, як загальну формулу соціального, політичного, національного і всякого инчого визволення. Щоб краще досягти своєї мети (установлення української буржуазно-демократичної національної держави), щоб мати вплив серед широких мас, ця група міняє назву своєї партії й перефарбовується в "партію соціялістів-федералістів". Це була наївна мінливість і ніхто тоді соціалізмові тих людей не повірив. Тепер, коли більшість цієї групи опинилася за кордоном і назва "соціалістів— федералістів" для впливу на маси їй уже не потрібна, і тим часом слово "соціалісти", як їй здається, лякає європейські буржуазні "чинники", то вона змінила її знову на "Радикально-Демократичну Партію". Але й це наївно, бо й "чинники" в їхній соціалізм не вірять і ні трішки його не бонться.

Можливо, іцо я несправедливий до сеї групи й неправильно поясняю цю мінливість з назвою. Можливо, що це мінливість не в тактиці, а в принципах. Але тоді вже ми маємо приклад мінливости в метах, і ця мінливість (що частіше трапляється з одиницями, а не цілими групами) є вже инчого характеру, не стільки смішна, як гідна осуду й зневаги з погляду і буржуазних і соціалістичних елементів.

Так от, коли мої противники висувають проти мене закид у мінливости, то людям, що цікавляться знанням питання в суті, треба запитати їх, якого роду моя мінливість: в принципах і метах, чи в тактиці.

Я ж уважаю за корисне для справи дати таке пояснення:

З першого мого арешту в 1902 році, з перших моїх кроків у напрямі соціялізму, через усі тюрми, еміграцію, революції, підпольну роботу, через усі спокуси й деморалізацію влади, постів і посад аж до

сьогоднішнього дня, в усіх моїх публіцистичних і літературно-мистецьких працях, в усій своїй діяльности, в способі думання і світорозуміння я ні на йоту не змінив того напряму, на який став двадцять чотирі роки тому. І двадцять чотирі роки життя в ріжних сітуаціях, в ріжноманітній обстановці, двадцять чотирі роки постійного свідомого й несвідомого аналізу, зрівнювання, оцінки не висунули мені инчого, кращого розуміння соціального устрою людей, як соціалістичний. і кращої, почеснішої, може, трудніщої, але багатшої на особисті вищі радощі цілі, ак усякими способами й методами працювати для соціалізму й боротися за його, а не знайшов. І тому, розуміється, ніколи не мав ні на хвилину потреби мінати цю ціль мого життя.

І коли мої противники не цілковито дурні люди, то вони, звичайно, не маючи ні одного доказу, не посміють закидати мені цю мінливість.

Таким чином мова може бути тільки про мінливість у тактиці, в способах, в методах досагнення незмінної мети.

Але тут а скажу: так, така мінливість і була, і є, і буде, поки матиму активність в досяганні, поки матиму енергію, сили, рухливість. І що більша, дальша, вища мета, то трудніщі перешкоди на шляху до неї, то більша повинна бути гнучкість, гостріший аналіз і тверезість у виборах засобів. І що більше активности в боротьбі з труднощами, що дужча впертість і настійність з ними, то більше повинно, мусить бути неудач, чи помилок. І тому а, визнаючи свою мінливість у тактиці, визнаючи свої неудачі й помилки, зарані кажу: буду й надалі мінити способи й засоби досягання мети, буду мати неудачі й робити помилки. Але, стараючись сам учитися зо своїх неудач і помилок, а з чистим сумлінням можу порадити моїм молодим товаришам— соціалістам, що звертаються до мене з запитаннями: помилайтєся якомога більше, міняйте, відповідно до тої чи инчої сітуації, свої методи й способи досягнення єдиної незмінної мети, бо ваші помилки й неудачи будуть насамперед свідчити про вашу діяльність, активність, рух, шукання щастя, а в цьому головний зміст життя. Не будьте подібними до тих людей, що бачать найкращу якість політика в незмінности та постійности тактичних позіцій. Вони подібні до

людини, що пробиваючи собі шлях через ліс сокирою і вийшовши до річки, так само як у лісі вимахує нею й рубає воду. А людей, що хочуть пройти через річку инчим способом, вони з комічним патосом обвинувачують в мінливості.

І соціалізм, і національне відродження трудні, складні цілі, а надто об'єднання цих двох цілів. Треба мати велику витревалість, міцність, холоднокровність, щоб не схибнути з одного або з другого напряму. Для соціялістів инчих, так званих державних, націй цієї зайвої трудности немає. І тому в нас Українців так багато прикладів, як соціялісти, не маючи витревалости, схибають або з одного шляху, або з другого, або відкидають національне відродження, щоб не завважало прямувати до соціялізму, або відкидають шлях до соціялізму, щоб не заважав іти до національного відродження. І ті й другі, одначе, помиляються, бо є один шлях і до соціялізму і до національного відродження, тільки його трудніше шукати і він здається важчим, будучи, в дійсности, і коротчим і легчим. Всі неудачі й помилки компартії, а так само неудачі й помилки українських соціялістичних партій можуть служити яскравою ілюстрацією до цього твердження. Коли б, з одного боку, компартія в початках революції в національному питанню стала на той штанпункт, на який вона починає ніби ставати тепер, а соціялістичні українські групи щиро, активно стали на грунт тих метод, що були проголошені Трудовим Конгресом, коли б прийшли до того порозуміння, якого хотіли деякі українські і московські елементи, то багато зайвих труднощів було б обминено і той об'єднанний шлях знайшовся б швидче та легче.

Але шлях до соціялізму не є справа двох-трьох років. Ніколи не пізно звернути з помилкового напряму й шукати вірнішого. Компартія, показавши себе за революцію вмілим, гнучким, мінливим стратегом, немов би починає бачити свою помилку й звертати на справжній шлях. Бо шість років дії об'єктивних причин остільки змінили сітуацію на Україні, що бути байдужим до цього факту й мати ту саму тактику, що була шість літ тому назад, явно нерозумна дія.

Одначе, на жаль переважна більшість українських соціялістів за кордоном, стоячи вже в новій сітуації, вже перед річкою, все вимахують, як у лісі, своєю сокирою. Або навіть, краще сказати, застромивши цю сокиру в болото, як прапор, лягають коло неї й лежать без руху, без активности, навіть без бажання орієнтуватись в новій сітуації, навіть зо смішною гордостю засуджуючи всякі спроби в цьому напрямі. Було б циничним глумом з мого боку, коли б я порадив моїм запитувачам брати приклад з оцих "діячів" для соціялізму. І тому я ражу насамперед уважно, з найбільшою об'єктивностю, відсунувши на бік усі емоції викликані колишніми подіями, а надто особисті інтереси чи амбіції, вивчати сучасну сітуацію на Україні. Вивчення дасть змогу зорієнтуватися в своєму власному становищі й відношенні до радвлади й до тих процесів, що там одбуваються. Всяка ж зміна в об'єктивній сітуації вимагає перегляду своїх позицій.

***

Після цієї передмови, на жаль необхідної серед наших сумних умов, перейду до самої відповіді на запитання.

З них головніщі такі: як я дивлюся на сучасне становище в СРСР; до чого йде економично-господарчий розвиток Союза, до соціялізму чи капіталізму; як стоїть національне питання на Україні; що таке українізація; окупаційна сучасна влада чи яка инча; і, нарешті, яке становище повинна заняти українська еміграція щодо повороту на Україну та до радвлади.

Відповісти категорично на перше запитання, до чого йде господарство СРСР, до соціялізму чи капіталізму, мені здається можуть тільки такі люди, для яких об'єктивна істина не грає кермівничої ролі в їхніх тверженях. А надто важко судити людям, що позбавлені можливости стояти близько до сучасного господарчого процесу в СРСР і мусять знайомитися з ним тільки на підставі інформацій преси.

Але зате з категоричною певностю можна сказати таке: в СРСР у даний момент одбувається завзята боротьба двох сістем господарства: капіталістичного і соціялістичного. Не буду повторювати того, що відомо всякому, хто цікавиться цим питанням. Досить зазначити той вибух діскусії, що виник на ХІУ з'їзді компартії. І вороги радвлади та й самі деякі комуністи часом поясняють цю діскусію сутичкою особистих інтересів проводирів партії. Мені здається, що це поверхове й необ'єктивне пояснення. Діскусія викликана глибшими причинами, що коріняться в надрах радянської економики. Діскусія вигнала на поверхню, як чиряк, внутрішню хворобу. І зовсім не досить наліпити на чиряк пластирь репресій та прикрити його ватою резолюцій, щоб сама хвороба зникла. Сам уже факт виникнення в рядах партії сумніву, — соціалізм чи капіталізм — є найвиразніший показник існування між цими двома сістемами боротьби.

І от тут виникає инче питання: на який бік стати своєю свідомостю, волею й активностю?

Для тих людей, що інтереси їх найкраще забезпечуються в сістемі капіталістичного господарства, вирішення цілком просте: і свідомостю, і волею, і активностю вони стоять за перемогу приватно-капіталістичного господарства в СРСР з усіма його явищами й наслідками, як політичного, так і культурного, національного, побутового характеру. Але для людей, що їм ця сістема не несе ніяких ні моральних ні матеріяльних вигод, для яких узагалі сістема класового визиску і панування оґидна і ворожа, для тих вирішення не таке просте. Буржуазні руські (та й українські) течії отверто й зловтішно радіють з кожної перемоги приватного капітала, з кожної уступки компартії, з кожної ознаки зневірря, втоми й вагання большевиків. До сеї зловтіхи прилучаються і деякі групи, що звуть себе СОЦІАЛІСТИЧНИМИ. Обґрунтовують вони її трохи инакше, ніж буржуазні групи, немов би інтересами демократії й якогось "дійсного" соціялізму, посилаються на соціялістичну науку, наводять дотепні й немов би теоретично-обгрунтовані аргументи, але в суті, в простому життєвому розрізі питання все ж таки лишається тим самим: за капіталістичну сістему господарства, чи за соціялістичну? Краще навіть ставити так

питання: за капіталістичну тенденцію господарства, чи за соціялістичну? Бо ні тої, ні другої сістеми в чистому вигляді в СРСР ще немає. За приватно-капіталістичну стихію, що лишилася з віків у всіх економичних звичках, побудових традіціях, псіхичних нахилах, що насуває з усіх боків і тисне до старого, звичного? Чи за те нове, як би його ні оцінювати, як би його ні називати, що дійсно існує, з чим дійсно ж бореться старе, що намагається свідомостю й волею незначної частини людей перемогти віки?

І що виразнішою пунктацією виступає тенденція приватного капіталізму, то гострі ще повинні ставати ці питання в кожного соціяліста.

В силу тих чи инчих обставин у данний момент існує той факт, що на теріторії всього СРСР є тільки одна організована сила, що взяла на саму себе провадження боротьби з капіталістичною сістемою господарства і трудне завдання досягання спільної всім соціялістам мети, — це комуністична партія, представлена в державно-політичному відношенню радянською владою. Це є реальний факт, з яким не можна не рахуватись. Отже сітуація така: капітал міцніщає й щораз більше захоплює позіції. Правильні чи неправильні методи компартії, але вона їх не хоче чи не може змінити.

Виникають такі питання: чи доцільно в такій сітуації робити якийбудь сильний політичний струс? Чи не скористується цією боротьбою соціялістичних течій хтось "третій", себто спільний їхній ворог — капіталізм і реакція?

Далі: чи доцільно навіть домагатися в даний момент радикальної зміни політичної сістеми в СРСР?

Так, три роки тому назад, у тодішній загальній сітуації зміна політичної сістеми, ослаблення диктатури центрів, вільні вибори в ради могли дати позітивні наслідки, могли збільшити творчу ініціятиву мас,

внести корективи в методи центрів, допомогти злиттю центрів з масами і т. д. Знесиленність, прибитість бурйуазно-капіталістичних елементів була тоді настільки велика, що не було майже ніякої можливости для них заняти якубудь кермівничу ролю в русі мас.

Инча річ тепер. Згадані вище труднощі в економичному відбудованні СРСР, ослаблення революційного патосу і звязані з цим розслабляючі настрої невикорінених старих буржуазних навичок, все це створює таку псіхологичну обстановку, в якій при вільних виборах в ради, при волі агітації й пропаганди, економично й фінансово-сильні елементи, себто нова буржуазія (за допомогою старої й закордонної) постаралась би всякими способами заняти в радах пануюче становище. Звідси вже недалеко до заняття домінуючих позіцій і в усьому житті, а там і до реставрації всіх капіталістичних форм господарства та до політичної диктатури буржуазії. Тому еміграційні буржуазно-демократичні течії всіх націй бувшої Росії нічого не мають проти лозунгу вільних виборів у ради. (Між инчим цікавий приклад мінливости в тактиці й тактичних лозунгах: люди, що до революції саме слово "революція" ненавиділі, оті всі недобитки монархичної бюрократії, поміщицтва й буржуазії, тепер на еміграції називають себе революціонерами в боротьбі проти радянської влади, а свої методи революційними.) Вони знають, що в цій сітуації можна змінити свою тактику й навіть радянську сістему на певний момент приняти, щоб краще підсунути себе до своєї мети, реставрації влади приватного капіталу.

Коли деякі соціялісти ріжних націй бувшої Росії в оправдання своїх позіцій висловлюють твердження, що насильне скинення з влади компартії в теперішній сітуації перенесе відразу всю колишню Росію в царство свободи й демократії, розгорне широкі переспективи економичного і навіть поступово-соціялістичного розвитку, то мені ці твердження представляються або наївностю або лицемірством. Цим людям або згадується сітуація 1917 року, чи навіть 1923, або вони зовсім не рахуються ні з якою сітуацією, казенно твердячи лозунги своєї організації.

Наївно думати, що скинення влади такої партії як комуністична, зразу дасть і ту..."європейську демократію", і ті свободи, і ті переспективи. Необхідно й неминуче переможець стане диктатором, хто б він ні був: партія чи особа. Хотітиме він чи не хотітиме, він буде змушений ввести диктатуру. Реакція соціяльна і політична запанує на певний час із неутримною силою та жорстокістю. І тільки згодом, повільно, ослабляючи її крок за кроком, удасться довести її до того рівня схованої диктатури буржуазних кляс, що тепер зветься "європейською демократіею".

Так от і виникає питання: чи є ж сенс для соціяліста міняти диктатуру партії, що провадиться в інтересах працюючих клясів, на диктатуру партії банкирів, промисловців, поміщиків, або одної особи, що захищатиме не гірше їхні інтереси, на зразок Мусоліні, Прімо де Рівера та инчих їхніх зразкобравців? Невже в цьому є справжня тактика соціалістів?

Я знаю, деякі з українських соціялістів, надто з неофитів, привернених до соціялізму вже підчас революції, будуть казати мені, що комуністична партія не є партія соціялістична, не є навіть партія, а кліка, каста, нова пануюча, експлуатуюча маси кляса.

Дійсно, умови монопольного державного керовництва та диктатури центра вносять багато відмінних з инчими партіями рис у структуру цієї організації. Правда, надужиття своїм становищем окремих членів є досить поширене явище. Хабарництво, крадіж громадських грошей, розтрати, "чинопочитание", буржуазні нахили до експлоатації й насили та багато инчих якостів гніздиться в окремих членах партії. Але будемо об'єктивні: спробуймо знайти таку партію в Європі, що маючи диктаторську владу, не мала б у собі усіх цих рис? Та навіть без диктатури, при формальній парламентській демократії, при коаліційній демократичній владі чи багато є в Європі держав, де б урядовці, адміністратори, депутату навіть міністри не мали б у тій чи инчій мірі отих якостів? Так, при справжній, при соціялістичній демократії таких явищ не може бути. Не тому, що люди стануть янголами, а тому, що контроль адміністрації відповідними виборними органами, відповідальність влади

перед колективом буде поставлена так, як за теперішніх умов не може бути поставлена.

Але не в цьому суть питання. Хай, припустімо, навіть це не партія, хай кліка, хай складається з кого-хоч, хай дійсну владу має невеличка купка людей, Політбюро, а весь апарат партії сліпа по чиновницькому слухається його, то навіть і так питання не зникає: кого вибірати: те Політбюро, що силою всього державного апарату, диктатурою і примусом силкується направити корабель народнього господарства на соціалістичний напрям, до майбутнього знищення клясового, економичного, державного, адміністративного і всякого инчого панування людей над людьми, до дійсної свободи людини? Чи те якесь инче Політбюро, що неминуче заступить його, що так само диктатурою буде направляти корабель у бік соціяльної, економичної, політичної, культурної нерівности, насили, визиску, гніту й неволі?

Ще раз кажу: кільки років тому назад ще можна було вибірати щось третє хоча би в теоретичній, так би мовити, тактиці. Можна було вірити, що скинувши владу Політбюро ВКП, зробивши переустрій соціалістичної влади, можна виправити помилки. Тепер же, з наведених вище причин, і такого вибору немає. Хоч-не-хоч треба вибірати: або диктатуру Політбюра ВКП або диктатуру Політбюра реакції.

Принявши диктатуру Політбюра ВКП, є надій і можливість змінити цю диктатуру в соціалістичну, дійсну демократію працюючого безкласового колективу. Принявши ж диктатуру реакції, є надія й можливість змінити її на сучасну, повторяю, сховану диктатуру пануючих клясів держав Європи та Америки, що зветься "Європейською демократією". Який же виграш?

Але в азарті полеміки й агітації соціялісти люблять одкидати большевикам навіть їхні соціялістичні цілі. Вся, мовляв, диктатура їх, вся влада потрібна їм не для цих цілів, а для самої влади, для використовування її в своїх особистих інтересах, матеріяльного й амбітного характеру. І ніколи, мовляв, пануючі вершки партії не допустять до демократії, не то що загальної, а навіть у своїй власній

партії. І коли вони немов би прагнуть світової революції, то це тільки для того, щоб надовше втримати в себе свою владу.

Звичайно, це є тільки читання в душах. Реальних об'єктивних доказів відсутности соціалістичних і революційних цілів у компартії ці соціялісти навести не можуть. А коли об'єктивно зрівняти діяльність компартії на інтернаціональному терені з діяльностю II Інтернаціоналу, то закид у несоціялістичности та відсутности революційних цілів можна з більшим правом зробити II Інтернаціоналові. Тактика партії в економичній внутрішній політиці? Неп? Державний капіталізм? Становище робітничої кляси, визиск, експлуатація червоними директорами? Загравання з непманами? Зріст соціяльних й економичних нерівностів?

Так, є багато явищ, які викликають трівогу, сумніви, побоювання. Але з другого боку ми бачимо поруч з цими явищами инчі: вперте відстоювання соціялістичних основ господарства, завзяту боротьбу з ростом приватного капіталу, з усіма негативними явищами морального економичного, адміністративного характеру. Боротьба провадиться навіть у самій партії, і всякого роду боротьба, як за той чи инчий напрям політики, так і проти використовування влади самими членами партії в особистих інтересах. Не все ж так простолінійно відбувається, як то виявляється декому.

В кожному разі, поки компартія не змінила своєї програмної цілі, поки вона робить щирі усилля для здійснення її, ми мусимо признати, що вона, силою створених (чи нею самою чи ходом історії) обставин, є в даний момент єдина сила, що провадить боротьбу з відновленням приватно-капіталістичної сістеми господарства. І поки вона виконує цю ролю, тактика соціялістів повинна бути одна. Коли б же вона, дійсно, з тих чи инчих причин, зійшла з цієї ролі, перетворилася в свою протилежність, у щось подібне до фашистської партії, тоді, звичайно, тактика повинна змінитися. В кожному разі мінливість — необхідна.

Ручитися ж за незмінність якогось явища можуть тільки люди клерікального способу думання, для яких існують абсолюти. Люди

реального способу думання беруть явища релятивно, реагуючи на них відповідно до їхньої мінливої суті. Ми не знаємо, чим стане компартія через три, пять, десять років. Але ми знаємо, що вона не є щось однородне, що вона є комплекс ріжних сил, які боряться між собою. Ми знаємо, що покищо загальний напрям її є до спільної всім соціялістам мети. Які сили в ній самій поборять, також сказати не можна.

Але це є ще одна обставина, що додає необхідносте перегляду тактики соціялістів. Коли навіть у самій партії є сили, що в тій чи инчій формі тягнуть до реставрації приватно-капіталістичних відносин, то тим паче, значить, є ця загроза. І тим паче, значить, треба поставити питання про активну участь соціялістів у боротьбі проти загрози спільній меті.

Я, звичайно, не маю тут на увазі тих соціялістів клерикального способа думання, для яких існують абсолюти й догми. Вони раз на все повірили в божеську непереможність "об'єктивних законів" і фатально ждуть їхнього здійснення, деякі ж навіть допомогають йому, уподобляючись тому Грібулю, який, боячись бути спаленим, кинувся в огонь. Я не маю наміру робити замаху на тяму закономірносте явищ, але я думаю, що насамперед і закономірність є річ релятивна. А друге, що такі соціялісти надають занадто мале значіння в соціяльно-економичних явищах свідомій, організованій силі людської волі. Це є також один із факторів, що складають оті закони. І ми маємо наочний приклад, як організована воля навіть невеликої кількости людей може змінити рівнодіючу лінію об'єктивних законів. Я кажу, звичайно, про діяльність компартії. Всупереч усім абсолютам, вона девятий рік силою своєї волі відвертає напрям отих непереможних законів. І то при помилковій ігнорації активної участи волі мас у цьому процесі, при нерозвиненій зацікавлености їх. Коли б же компартія знайшла способи втягнення псіхики широких шарів пролетаріата, селянства і трудової інтелігенції в процес соціялістичного будівництва, коли б зробила цей процес для них насущною необхідносте, наочною, практичною, сьогодняшньою корисностью, то немає сумніву, що багато з тих явищ, які тепер підточують основи соціялістичного господарства, зникли б.

А такі способи можна знайти і в кожному разі треба їх шукати. Головне є мета, — соціялізм, — і досягання її. Досягання всякими способами, всякими методами без огляду на якубудь догму, але з оглядом на ту чи инчу сітуацію. Не обоговлюю, грішний чоловік, і революції, як єдиного абсолютного способу досягнення мети. Коли історичні соціальні й усякі инчі умови якоїсь країни створили б у ній таку сітуацію, що досягнення мети було б можливе без революцій, скажемо одним референдумом, кожний соціаліст, на мою думку, повинен би ак найактивніше стоати за референдум, одкидаючи всі инчі Способи. Але, коли їй опорність пануючих класів не піддається мирним способам, а сітуація дозволяє вірити в доцільність насильних методів, на мою думку, кожний соціаліст повинен кликати до революції.

Та сам соціалізм не є абсолют. Він теж є тільки засоб для загальнішої мети — щастя людства. І коли б якась містична сила захотіла побавитись і створити два типа устрою людей, один з ознаками соціалістичного ладу, але в якому люди через щось почували б себе нещасними, а другий з ознаками монархичного ладу, але де люди були б щасливі, я вибрав би лад монархичний. Та тільки річ у тому, що якраз у нас на землі без втручання містичних сил сума ознак соціалістичного ладу припадає на суму ознак щасливого стану людей. І тому ці дві цілі зливаються, тому соціалізм набірає стільки ж рис абсолютности, скільки їх має тема соціального щастя.

І тому для мене знов таки не грає абсолютної ролі як ні те, якими способами буде досягнене щастя, так ні те, силами якої саме партії буде закладено перші підвалини його. Коли це зможе зробити і зробить компартія, честь їй, і слава, і подяка.

А через це саме я прихожу до такого висновку:

Коли соціяліст якоїсь некомуністичної течії не почуває себе зпаралізованим якоюсь догмою, коли бажає успіху в закладанні основ соціялістичного ладу, хоч би всупереч абсолютам, хоч би всупереч волі бога чи дьявола, він повинен перетворити своє бажання в дію.

А звідси конкретний висновок для таких соціялістів "емігрантів": вертатися на Україну й брати участь у праці й боротьбі за соціалістичний устрій.

Я знаю, що мені зараз же скажуть: насамперед як же вертатися, коли комуністи не пускають, коли вони не хочуть нашої участи.

А друге, це значить вступати в большевицьку партію, міняти свою програму, приймати на себе всю відповідальність за те, що вони робили, роблять і робитимуть? Єдина ціль єдиною ціллю, але для нас і методи досягнення сеї цілі важні, ми не віримо, що большевицькими методами досягнемо цілі, ми тільки відсунемо себе ще далі від неї. Та чого ви самі не вертаєтесь, чи чого вони вас не пускають?

На перший закид можна так відповісти: чи пустять комуністи чи ні, лишимо це збоку. Насамперед, треба самому вирішити, чи є бажання вернутися для такої цілі. А то вже нехай лягає на відповідальність комуністів, коли вони відхилять таке співробітництво. Але мені здається, що большевики не дурніщі за всяких инчих людей, — коли вони будуть твердо переконані, що та чи инча людина дійсно не має наміру шкодити їм, то вони не відштовхнуть її. Та не в цьому, кажу, суть питання. Коли в когось буде таке бажання, а комуністи чогось не пускатимуть, то не конче треба їхнього дозволу на поворот, можна й без дозволу проїхати і без дозволу взяти участь в роботі. Для енергичного, глибокого бажання в цьому перешкоди не може бути. І коли б навіть одкрилась така "недозволена" участь у роботі, але участь корисна для соціалістичної справи, то з боку комуністичної влади було б дурним, безглуздим злочинством карати за такий вчинок. Звичайно, бюрократичних ідіотів, примазаних до влади тупих чиновників є багато і в компартії і риск для такого самовільця до певной міри є. Але знов таки енергія, щирість і почування своєї правоти навіть од бюрократичного ідіота можуть урятувати.

Що ж до мого особистого повороту, то хай приклад зо мною не служить аргументом проти. Я особисто в трохи виключних умовах, як

громадського, так і персонального характеру. І наведені мною вище причини й, може, причини инчого характеру, яких щодо других поворотців не може бути, тут грають ролю. Але я маю свою літературну працю, якою можу по мірі сил своїх служити соціалізмові й національному відродженню нашого народу й зза кордону, як служив цим цілям навіть з тюрми.

Важніший другий закид. Чи конче ступати в компартію? Розуміється, коли ріжниця в тактичних, методологичних поглядах якогось соціяліста занадто закорінена й велика, коли немає щирого поділяння не тільки практики але й теорії комуністичної програми, то вступ у комуністичну партію буде Пактом не тільки недоцільним, але й неморальним та шкідливим, бо, очевидно, буде зроблений не з переконання, а з якихсь особистих інтересів і вигод. (На жаль, таких вступів є не мало).

Але тоді для такого соціяліста все ж таки не закривається можливість певної участи в конструктивній праці. Є величезне поле культурної, техничної, професійної праці. Є можливість до певної міри критики й направлення апарату влади. Хиба мало соціялістів за царизму служило по ріжних установах монархичного ладу, хиба мало було лікарів, адвокатів, робітників на фабриках і заводах? Хиба конче треба було їм бути монархистами для сумлінного виконування своєї професії? Робили ж вони це й не вважали, що цим підтримують царську владу? Чому ж така надзвичайна ортодоксальність у роботі при режимі комвлади?

Знаю, що скажуть: царський уряд не вимагав признання його влади, не вимагав самовязання, самоопльовування. Але це аргументи не правильні по суті: і царська влада вимагала признання й самоопльовування ("свідетельство о благонадежности"!) як тільки запідозрювала в нелояльности. Але соціяліста не вагалися часом навіть подавати прохання "на высочайшее имя", "припадая к стопам". А паспорти з царськими орлами? А відмовляння від усякої належности до якоїбудь революційної організації на допитах жандармерії? Це — не самоопльовування? Але все це не сутнє, хоч часом і важке. Суть, повторяю, в ріжницях переконань. Коли ріжниця занадто велика, коли

вона не дасть змоги продуктивно працювати, то, звичайно, краще не вертатись і сидіти в еміграції та чекати, коли сітуація зміниться під їхні погляди.

Одначе є багато соціялістів, а надто з молоді, що такої ріжниці в основі своїх соціальних переконань не мають. Для тих нема таких підстав сидіти й чекати. Є крім того багато безпартійних, колишніх військових, що ніяких викінчених, партійно — політичних переконань не мають. Десятки тисяч людей, молодих, здорових, досвідчених у ріжних галузях людської діяльности тиняються по всіх краях світу далеко від батьківщини й віддають свої сили на чужу працю в несприятливих умовах, неекономно, малодоцільно. Лікарі служать шоферами, слісарі лікарями, вчителі шахтарами і т. д. і т. д. Чого ради? В імя чого? Чого чекають?

Тут ми підходимо до другого дуже важного, як для українських соціялістів, так і не соціялістів, моменту цього питання, — до національного. Оці тисячі людей без партійно-політичних викінчених поглядів опинилися в еміграції в результаті боротьби за національне відродження українського народу. Значна частина цих людей могла іти та й ішла за всякою соціяльно-політичною програмою, аби в тій програмі ясно й виразно було зазначено момент національний — самостійність і незалежність української держави. Боротьба їх провадилась головним чином проти большевиків, а в большевиках вони бачили головним чином своїх національних ворогів. І самі большевики давали не мало підстав для такого відношення.

Руська компартія, наслідуючи традіційне становище соціяцістів пануючих націй у національнім питанні, не вивітривши у самій себе шовіністичного та імперіялістичного духу всієї руської історії, на жаль, довго не могла відчути й вхопити той факт, що пригнічені нації бувшої Росії могли б бути для революції найвірніщим, найкращим опертям, коли б вони від неї дістали якнайповніще задоволення своїх національних прагнень. Страх загубити досягнене був би надзвичайно дужим спільником у боротьбі проти всяких замахів реакції. Замісць того своєю помилковою національною політикою вона кидала велику кількість

українськик національно свідомих елементів ув обійми ворогів соціалістичної революції.

Я глибоко певен, що коли б компартія одразу повела у практиці ту національну політику, що вона її проголошувала з тактичних мотивів у відозвах і резолюціях, коли б заняла в ній не тактичне становище, а принципіяльне, позітивно-активне, то на три чверті озброєна й неозброєна опозіція українських елементів була б зменчена.

Коли я в 1920 році в своїх переговорах з московським центром, настоюючи на переорганізації червоної армії, виставляв теріторіальну сістему як певнішу для справи оборони, я мав більшу рацію, ніж Л. Троцкій, якого навіть обурило таке моє домагання. Тепер життя немов би підтвердило правильність моєї позіції. Перехід на теріторіяльну сістему визнано. Але, наскільки можна здалеку судити, він робиться надзвичайно нерішуче, половинчато, кволо, з побоюванням. А тим часом повинно бути ясно, що українська національна червона армія була б значно дужчим і вірніщим оборонцем, коли б вона боронила не тільки соціяльно — політичні здобутки, але й свою національну волю і власне існування як національної армії. Таких прикладів можна навести багато.

Але не будемо зупинатися на тому, що робилося. Хиба тільки для того, щоб через порівняння з тим, що робиться тепер, краще орієнтуватися в сучасній сітуації.

А відбувається тепер, оскільки можна судити здалеку, те, що компартія голосно визнала свою помилку в національному питанні й стає ніби справді на шлях виправляння її. Надто яскраві ознаки цього можна спостерігати з діяльности партії за останній рік, що зафіксовано в резолюції ЦККП(б)У з приводу національного питання.

Запеклі противники компартії, рискуючи виявити себе смішними, готові відкидати й заперечувати не тільки цей факт, але найочевидніші. А тим часом, коли порівняти сучасний стан національного питання на

Україні зо станом його хоча б у 1920 році, то ріжниця сама кидається в очі. В 1919 році один голова українського радянського Уряду виголошував на Україні необхідність диктатури руської культури. В 1926 році другий голова того самого уряду мусить оправдуватись і доказувати, що на Україні нема переслідування руської культури. В 1920 році, збіраючись вступати в радянський уряд, я домагався, щоб були вироблені форми державних взаємовідносин тодішньої федерації радянських республик, щоб економична самостійність України мала хоч яку— небудь тенденцію на здійснювання, щоб фінансові взаємовідносини були засновані на якихсь нормах. Я кілька годин доводив представникам Політбюра Каменеву і Зіновьєву доцільність і необхідність в інтересах самої революції всіх цих заходів.

Зо мною торгувались і видно було, що вони не бачили й не розуміли такої необхідности. Троцький же виразно й отверто сказав: "так ви, значить, домагаєтесь зміни всієї нашої політики на Україні?!" І обурився так неначе я домагався дійсно чогось неможливого. Те неможливе тепер починає здійснятися. Всі мої домагання висуває саме життя і компартія тепер, через кілька років хоч-не-хоч мусить рахуватися з ними й приймати їх. І коли вже гостро висувається питання окремого бюджету України, коли ЦК компартії України підкреслює державність української радянської республики, то це вже не те, що в 1920 році, коли з моїх домагань тільки посміхались або уважали їх за контрреволюційний націоналізм.

А питання так званої українізації? Комісія по українізації була заснована в 1920 році. Серед инчих домагань я в цей час виставив і домагання українізації радянського апарату. Але коли я захотів узяти активну участь у комісії по українізації, мені головою уряду було заявлено, що з огляду на невідбування засідань цеї комісії її зовсім розпущено. Так стояло шість років тому це питання. Тепер ми бачимо зовсім инчу картину. Українізація державного й партійного апаратів стала конечностю, насущною потребою. Є, розуміється, елементи в компартії, що всіма силами опинаються проти неї, але ми вже маємо цифри, маємо факти урядування українською мовою, навіть приклади

кари за незнання української мови. Чи це ж було можливе в 1920 році, коли українську мову звали "петлюрівщиною" і глузували з неї й за неї брали на підозріння в контрреволюційносте?

Заплющувати на ці факти очі, твердити, що їх немає, що це все дурійство, фальшування, це просто дитячий аргумент. Можна сумніватися в тих чи инчих розмірах цих досягнень, але не можна відкидати тенденції її розвитку. А це є найголовніще. Це свідчить насамперед про силу й зріст національної української стихії за ці шість років, а друге про розумний, нарешті, початок відношення до цього явища компартії. Що компартія хоче взяти провід у цьому процесі, що хоче через українізацію свого партійного і державно-адміністративного апарату зблизити радвладу з селом, що хоче надати українській національній культурі тон свого світогляду, це цілком зрозуміле й нормальне. Кожна партія повинна була б до цього самого змагатися.

Трудно здалеку бачити всі пружини, всі фактори й умови цієї зміни в національній політиці. Трудно судити, оскільки ця політика ґрунтовна, оскільки вона принципіяльно-активна, а не викликана необхідностю тактичного тимчасового пристосовання. Але поскільки справедливе є те, що головною причиною була і є сила національної стихії, постільки ми можемо бути спокійні за дальшу долю українського національного відродження. Ніякі схилення тої чи инчої влади на Україні не зможуть уже вернути її в стан колишнього небуття. Поскільки ж компартія тепер займає хоча б не негативне відношення до розвитку цієї стихії, до надання їй свідомих, організованих форм, поскільки цінить її значіння до того, що вступає на шлях українізації державного апарату, постільки відпадає одна з причин гострої ворожнечи до неї з боку національно-свідомих елементів українства. І що повніше, що принціпіяльніще компартія України поведе злиття всіх сторін державного життя України з національною стихією, що безсумнівніще в національному сенсі стане весь апарат усього життя (економичного, політичного, культурного, професіонального і т. д.), то ближчею й ближчею стане радянська влада до мас, то більше й більше ставатиме по национальности своєю. І тим

меньче й меньче буде підстав національного характеру як серед соціялістів так і безпартійних емігрантів до опозіції їй.

Я знаю, недовірря ще багато є серед українства. Повторяю, воно цілком оправдане й законне і остаточно знищити його і привабити до себе колишніх ворогів своїх можна тільки таким способом, як я сказав вище. Одначе це справа вже самої компартії.

Яке ж відношення повинно бути в Українців ріжних політичних напрямів до нового курсу національної політики?

Чи доцільно, повторяю, обмежуватись одкиданням фактів і називанням сучасної державної влади "окупантами"? Чи справедливе по суті таке називання в даний момент?

Так, шість, пять, навіть, може, три роки тому назад підстави для такої назви були. Оскільки ця влада була чужою, насланою з другої держави, оскільки вона дбала про інтереси імперії, оскільки не дбала про інтереси окупованої країни, вона була владою окупаційною (незалежно від соціяльно-політичних її цілів). Але за кільки років у певні історичні моменти можуть статися такі процеси, які за звичайних часів потрібують десятки років. За кільки літ напруженої діяльности окупаційна влада перебула процес зростання з країною. Крім того об'єктивна необхідність примушувала раціонально провадити експлуатацію краю, дбати про інтереси його, захищати ці інтереси перед центром. І в цьому процесі цілком чужі з походження люди часто ставали так би мовити українськими патріотами. (Такі приклади були вже в 1920 р.). Крім того не треба забувати того, що в кермівничих центрах компартії України тепер уже значно збільшилась кількість національно-свідомих елементів, не гірших Українців, ніж якібудь "патріоти" в сенсі розуміння й відчування потреби всебічного відродження і розвитку української нації. Я певен, що значна більшість Українців — комуністів не гірше любить, цінить і готова розвивати всі дійсні цінности українського національного духа. І, повторяю, той факт, що Чубареві доводиться оборонятися від закидів ув українськім шовінізмі, доказує, що вияви активного відношення

українських комуністів до української державности й до всього національного відродження не є платоничні акти. І коли взяти на увагу, що весь апарат державної влади має тенденпію стати все більш національно-українським, то як же можна з такою впертостю говорити про окупаційний характер влади?

І чи це в інтересах самої української державности доводити всім нашим ворогам, приятелям і самим собі, що Україна, як держава не існує, що української державної влади немає, що є тільки генерал-губернаторство і т. д.

Та навіть, беручи carte d'identite (паспорт для внутрішнього вжитку) в парижській префектурі самі ці противники мусять посилатися на існування української держави, себто й української нації. (Французьке державне право визнає націю тільки як державу). Коли для того, щоб прописатися Українцем з національносте, треба визнати факт Союза радянських держав, то є ж іще багато инчих підстав не тільки для визнання, але й для найширшого пропагування та зазначування цього факту, факту існування самостійної української радянської держави в союзі з инчими самостійними радянськими державами. А коли є держава, то є й державна влада. Політика цієї влади, режим її можуть комусь не подобатись, але французським монархистам також не подобається політика й режим республиканської влади, одначе вони її не називають окупаційною, не своєю, або італьянська опозіція владу фашистської партії. Коли ще кільки років тому були підстави для такої кваліфікації, то в теперішній сітуації це або вияв смішної амбіції або, дійсно, використовування національного моменту для боротьби з соціяльно-політичними позіціями комуністів.

Як і кілька років тому я казав, так і тепер кажу: факт створення Союза Радянських Республик є дуже важний і позітивний для національного відродження факт. Українська держава існує і має свою державну владу. Всякі ж инчі емігрантські "державні центри", "влади", "уряди" є шкодливі для розвитку українського відродження забавки.

Купка людей тішиться собі в еміграції грою в міністрів, отаманів, Директорію, в якусь владу, в якусь особливу "справжню! державність.

Державність творить не купка людей, що зве себе міністрами, купка отих Купер'янів із української пісні, тих "цехмейстерів над соломою", а український народ, маси, все буття, вся стихія краю. То вона створила Союз Радянських Республик і вона ж творить національний характер української державної влади. "Цехмейстерам над соломою" в інтересах справжнього патріотизму слід було б, нарешті, припинити свою забавку, бо занадто вже дорого коштує вона. Бо занадто довго вже вона віднімає в України тисячі працівників, таких потрібних їй саме тепер, саме в цій сітуації.

А так само слід би припинити й ще небезпечнішу гру в інтервенцію. Крім того, що вона дурить тисячі людей і тримає їх у неволі вигнання, вона сама по собі є просто злочинна для справи національного відродження. Що, власне, думають собі оті українські політики, що мріють про інтервенцію й чекають її як манни небесної? Як вони собі уявляють усю майбутню кон'юнктуру підчас і після інтервенції? Невже вони хоч на хвилину можуть серйозно вірити, що від того буде користь справі українській? Адже ясно, що коли б це сталося, то та європейська держава, що організувала б інтервенцію, насамперед договорювалась би з руськими течіями. Головну ролю грала б руська біла армія та армія сусідніх з СРСР держав. Плоди перемоги ділили б між собою ці чинники, українських же "отаманів" з їхніми "козаками" тримали б для декорації доти, доки це було б потрібно. Потім же їх відпихнули б. По всій теріторії захопленій інтервенцією настала б не тільки соціяльно-політична, але й національна реакція. Ті досягнення, які ми маємо тепер на Україні, були б розтоптані й треба було б розпочинати люту боротьбу з початку за дрібні постуляти.

І в імя чого це мало б бути? В імя створення української державности? Вона вже є. Значить, в імя того, щоб ця державність була державностю поміщиків, фабрикантів і європейських банкирів? Так навіть же й цього ніяк не могло б бути, бо коли буржуазна антіінтервенційна руська

демократія, коли навіть руські соціялісти ні за що не допустили б створення самостійної української держави, то невже це могла б допустити та чорна реакція, що стояла б ув авангарді інтервенції перед наших отаманів? Значить, на що ж рахують ці цехмейстери над соломою, розводячи час од часу шамотню про інтервенцію?

Але ще цікавіще: як можуть люди, що звуть себе соціялістами й марксістами, підтримувати ці утопично-злочинні мрії? Як вони взагалі можуть у боротьбі за допомогою чужих гармат ("орієнтація" це зветься!) убачати головний засіб створення української держави?

А коли факт, що компартія зрозуміла свої помилки в національнім питанні, коли вона дійсно стає на шлях активно-позітивного відношення до його, то яка рація тим соціялістам, що проти інтервенції, відкидати цей факт, дурити себе та инчих? Чого вони чекають тепер, для чого вони втримують своїх однодумців навіть од спроб вияснити становище на Україні, не то що від якоїсь участи в позітивній праці там? На що вони рахують, сидячи за кордоном? На те, що станеться якась "революція" чи еволюція?

Я вже казав вище і ще раз кажу, що в даній сітуації разрахунок соціалістів якоїбудь течії на "революцію" в СРСР є не що инче як розрахунок на власне самогубство. Переможе "третій" — велика буржуазія руками дрібної буржуазії, переважно заможного селянства. Перемога вильеться в форму військової диктатури одної особи або невеличкої групи, розуміється руської. Можливо, що ця диктатура не буде монархичною, але що вона буде русько— імперіялістичною, то про це сумніву не може бути. І що вся фізична, військова сила буде в її руках, то теж сумніватися нема чого. Коли б українське селянство потім і схаменулось і захотіло взяти свою долю перемоги, воно б цього не могло зробити, бо воно обеззброєне, — тепер не 1917 рік, коли в кожного села були свої гармати.

І результат для української нації той самий, що й від інтервенції. Припустімо ж навіть инчий результат "революції". Припустімо, що

здіймається по всьому СРСР хвиля заворушень, робітничих страйків, часткових повстань. Армія переходить на бік народу. Рухом керує соціялістична і буржуазна демократія, армія не висуває ніякого Бонапарта, одне слово та сама картина, що в 1917 році. Добре. Який же результат для української державности? Самостійність? Ота руська демократія, переповнена ентузіазмом свободи, великодушно випустить Україну на волю й піднесе українській демократії самостійність? Чи хоч запропонує на референдум українському народові, що він хоче: самостійність, союз, федерацію єдіную-недєлімую? Серед руських есерів є такі окремі солодкоспівці, що по солов'їному витьохкують про референдум. Але ми цих солов'їв добре знаємо, вони солов'ї не прості, в відповідний момент уміють ставати шуліками. Та, кажу, коли б вони й лишилися солов'ями, то це окремі одиниці. Їхні ж товариші по партії з цих добродушно посміхаються.

Ні на хвилину не може бути сумніву, що ніякої самостійности руська "демократія" Україні доброю волею не дасть. А силою вирвати не буде змоги, бо знов таки сітуація не та, що в 1917 р. Ми мусітимемо приняти те, що нам дадуть. Правда, вони теж, може, дадуть навіть український "уряд", навіть з "Українців" на зразок якогонебудь землячка Сухомлина, україножера, товариша наших соціялістів по Інтернаціоналу. Але що це буде за уряд, то передбачити не важко. Коли тут в еміграції ці "демократи" й землячки гризуть собі руки з люті й одчаю від кожної уступки компартії в українському питанні, коли тепер не можуть чути слова "українізація" без вигуків глуму й обурення, то я не побажаю моєму народові, щоб ці люди колинебудь мали змогу прикласти свої погляди й почуття на практиці.

Але в'явімо собі, що руська демократія, не почуваючи себе після кризи ще такою дужою, остереглася б давати "уряд" із виразних україножерів і землячків. Припустімо, що це були б коректні, розсудливі люди з "тверезим" велико-державницьким розумом. Картина все одно вийшла б невесела. Перемога над компартією головним чином одзначилась би реставрацією приватнокапіталістичної сістеми господарства. Це є основна вимога і буржуазної і соціалістичної руської

демократії, так само як і української (за виїмком, може, деяких груп). Реставрація приватно-капіталістичних відносин неминуче потягла б за собою й реставрацію всіх инчих відносин, політичних, соціальних і національних. В тій чи инчій формі влада перейшла б до буржуазії.

Українська нація, силою історичних умов і обставин, не витворила своєї національної буржуазії, ні індустріяльної, ні торговельно-фінансової, ні навіть аграрної (коли не рахувати окремих одиниць). Коли я вперше в 1917 році виставив цю тезу й на ній базував напрям нашої політики й боротьби з Тимчасовим Правительством, то на мене, з ріжних причин, обурились і деякі соціалісти й не-соціялісти українські. Одначе факт був фактом і його зрештою мусіли визнати всі й навіть підкреслювати його. І коли тепер на Україні з дрібязків розбитої буржуазії та новітнього непманства формується нова буржуазія, то немає сумніву, що вона в переважній більшости не є українська ні походженням, ні національною свідомостю.

Запанувавши в економиці, вона, само собою, запанувала б і в культурі та побуті. І без того зденаціоналізоване місто на Україні почало б випихати назад у село початки української культури. Теперішня українізація, яка б вона ні була в своїй суті, була б ліквідована. Почались би протести "населення" проти "насильственной" українізації (вже й тепер буржуазно-демократична руська преса ґвалтує про "неистовства украинизации"). І "демократичний", "свободолюбний уряд" України, звичайно, ні за що не потерпів би ніякого насильства і вволив би волю "населення".

Згадаймо недавній приклад з нашої опереткової гетьманщини. Як тільки до влади прийшов Протофіс (скорочена назва організації промислової, торговельно-фінансової та аграрної буржуазії), як одразу ж почалася швидким темпом ліквідація українізації міста, початої урядом Центральної Ради. Дезукраїнізація зайшла навіть на село і кожний об'єктивний Українець може посвідчити, як почалося закривання українських шкіл по селах, глум з української мови і проголошування

"диктатуры общерусской культуры" і оті "протесты населенія против насильственной украинизации".

Яким темпом пішла б знову дезукраїнізація та русіфікація, це залежало б од ріжних обставин, головним чином од сили опорности української стихії. Правда, вона тепер значно більша, але не треба переоцінювати своїх сил: стихія ще не оформлена як слід масовою свідомостю, не просякнена ще традицією, не процементована школою, державно-суспільною практикою (що саме оце тепер починає відбуватися). Чи зможе вона відстояти всі здобуті позіції? Чи не буде відіпхнута далеко на?ад, щоб знову крок за кроком тяжко відвойовувати їх у руської демократії?

Що ж виграла б українська робітниче — селянська, "безбуржуазна" нація від такої "революції" чи "еволюції", від цього "невблаганного" ходу законів? Що виграли б оті люди, що звуть себе українськими марксистами чи якими инчими соціялістами, які "ортодоксально" тепер чекають інтервенції, "революції" чи "еволюції" й навіть допомагають їм?

Взагалі ж, треба сказати, майже вся українська еміграція в національному відношенні подібна до зденервованого, запеклого й жовчно-песимистичного грача в карти. Цьому грачеві, на невелику спадщину від батьків, пощастило раз у житті виграти міліон, — цілковиту державну самостійність і незалежність. Але щастя повернулось боком і певна частина виграшу виприснула з рук. І от грач ніяк не може забути того менту щастя, все пригадує, все длубається, все гризеться: от, коли б він оттоді походив так, а не так, то напевне вернув би старий виграш. І вже ні до чого инчого не лежить його душа, все йому хочеться грати і тільки в грі він бачить єдиний спосіб створення свого добробуту. Інтервенція, "орієнтації" на якісь "міжнародні чинники", все це вияви бажання тої гри. Коли грач щось инче робить, то це тільки з примусу, з голоду, з нудьги чекання. Думка про те, що на решту виграша можна б поставити нормальну працю, збільшувати й розвивати добробут роботою, творінням — грачеві здається гидкою, зрадницькою. Навіть спроби в цьому напрямі він уважає за зраду свого ідеала.

А в дійсности, яка величезна решта від виграша лишилася! Коли зрівняти цей стан України, що є хоч би в сей мент, зо станом у 1916 році, то яке колосальне придбання! Найзапекліші націоналісти в 1916 році не сміли вірити в можливість початкової народньої школи (!) українською мовою. А коли б їм тоді сказати, що Україна буде в такому нехай "декоративному" міждержавному Союзі з Росією, вони б, повіривши, подуріли від радости, а не повіривши, з заздрістю зітхнули б. Тепер же вони стогнуть, скиглять, поїдом їдять і себе і инчих за те, що не втримали міліону.

Отже, коли комусь цікава моя думка, то вона така: вертатись на Україну для органичної, корисної праці, для використовання історичного вигришу, для творення роботою національно-державного міліона. Нехай ті тисячи рук і мозків, що видають свою енергію в приймах і наймах на чужині, що збагачують каси чужих капіталістів, — нехай вони збогачують матерьяльну й духовну касу робітниче — селянського народу нашого. Соціялістам же українським треба, на мою думку, їхати, щоб боронити цю касу від замахів Капіталу, щоб помогати тим, хто провадить цю оборону й боротися проти тих, хто допомогає замахам.

Я певен, що коли б затіялася збройна інтервенція на СРСР, багато з Українців-емігрантів, соціялістів та й не-соціялістів, одкинули б усе і поспішили б на оборону своєї батьківщини. Так отже не-збройна, але не менче загрозлива інтервенція внутрішнього і зовнішнього ворога соціалістичного господарства починається. Кому перемога цього ворога не бажана, тойзгодиться зо мною.

***

Але не треба вірити дурним байкам тих людей що ради своїх особистіх інтересів росписують стан України в усіх відносинах прекрасним. Цих людей по суті не не цікавить ні Україна ні соціалізм, ні радянська влада, ні комунізм. Вони льокаї і по льокайському роблять, без інтересу до самої суті, без любови до неї, а тому з холуйським і

непомірним вихвалюванням навіть блювотини свого хазяїна. Я кажу про так званих українських сміновіховців.

Українського сміновіховця по суті, такого, як є руське сміновіхівство, властиво немає. Суть руського сміновіхівства, насамперед, має ідейний (контрреволюційний, антисоціялістичний) характер. Ідея — імперіялізм і великодержавність Росії. Радвладу вони визнали й визнають головним чином за відбудування сильного державного, імперіалістичного апарата та за "собирание земли русской" в Єдіную-неделімую Росію. Вони лицемірять і вихваляють в инчих відношеннях радвладу тільки з тактичних міркувань і по суті е найбільш небезпечні й люті вороги і компартії, й радвлади, й соціялізму. Мені видається дуже сумнівною користь радвладі від співробітництва цих "друзів", а небезпека велика, як од усякого потайного внутрішнього ворога.

Українське сміновіхівство, звичайно, не могло визнати радвладу за її творення "Єдіной-недєлімой". Воно могло б визнати за творення української державности, коли б це не розходилося так різко з дійсностю ще кільки років тому назад (саме тоді українське сміновіхівство вже розцвітало), коли б руські сміновіхівці не раділи так з великодержавництва Москви. Українське сміновіхівство не має ніяких ідейних підвалин. Вони й не ідеологи української нової буржуазії, непманства, як руські сміновіхівці, бо такої немає. Вони й не соціалісти, й не комуністи, й не націоналісти, бо не належать до цих організацій. Це, як а мав нагоду колись казати, переважно крімінальний елемент, що службою в большевиків хоче покрити свої крімінальні вчинки. Злодюжки-урядовці УНР, розтратчики й хапуги-кооператори, колишні посли УНР, що прокрались і т. д. Або авантюристи, політичні комісіонери. викинені з організацій, або недопущені в них. Або просто маленькі людці, що за гроші готові на все. З використуванним цих людей радвлада робить таку саму помилку, як і з руськими сміновіхівцами. Користи від підслуговуваннА цих людей не може бути, бо ніякого не те що авторітету, довіри, а навіть звичайної пошани до них ні в кого немає. Їхні журнальчики чи газетки, що вони їх видають на казенні гроші, бездарні, мертві, ні трішки не перекональні. Навпаки, їхня пропаганда робить

тільки шкоду, бо вифарбовує в кольор льокайської брехні навіть дійсну правду. Крім того, приймання таких людей, покривання їхніх злочинів діскредітує радвладу, робить з неї якусь помийницю, в яку зливається всяка покидь із усіх режимів української революції.

І цілком безпідставно оці людці, а також українська еміграція, зараховують в сміновіхівці тих людей, що повертаються чи хочуть повернутися на Вкраїну. (Так само як часом називають сміновіхівців большевиками й комуністами). Поворотець не є сміновіховець та ще український. І моя порада поворотцям не боятися ніяких запідозрівань та закидів у сміновіховстві. Коли вони перед самими собою почувають себе чистими й хочуть вернутися на Вкраїну, не продаючи своїх переконань, коли не хамствують і не плазують, їм нема чого ні боятись, ні соромитись. Переїхавши ж кордон України, вони перестануть бути поворотцями і стануть громадянами української радянської держави.

Але, повторяю, не треба вірити нерозумним сміновіховським байкам про Україну. Треба бути готовими до дуже прикрих і несподіванок і сподіванок. Ніякого раю там немає, як і не може бути його там, де. з одного боку, провадиться боротьба, а, з другого, відбудова. Найнегативніщі явища, що можна бачити в країнах буржуазно — капіталістичного суспільства, економично — матеріяльна нерівність, злидні і шикування, визиск, насила, брутальність, злодійство, роспуста, бруд, безлад, все це є і там. І в національному відношенні так само поворотці не знайдуть раю. І тут усе ще в будові, боротьбі, і тут тисячі прикрощів і труднощів стануть перед очима. І несправедливість буде, і брутальність, і недовіря, і хвилинне разочарования.

Але для того ж і треба їхати, щоб боротися з усіма тими негативними явищами. Деякі українські соціалісти, сперечаючись з моїми заходами в справі повороту на Вкраїну, кажуть: "нехай на Україні буде справжня українська комвлада, нехай буде справжня українська держава, тоді й мова буде про поворот". Наївно, але щиро. Я ж гадаю, то коли буде закінчена робота, то нікому поворот таких патріотів не буде потрібний. На готове іти, розуміється, приємніше. Сміновіхівці так і дурять, кличучи

на готове й витворюючи розчарування та апатію. Ні, на трудну, тяжку й особисто невдячну роботу треба їхати, на витворювання майбутнього готового й на оборону вже зробленого. Аби тільки була можливість для такої роботи от у чому головне питання! Аби була певна тверда тенденція в цьому напрямі! А така можливість, судячи з тих данних, що можна мати звідси, починає вирисовуватись.

Багато ще надають ваги ріжним формальностям у конкретних заходах при повороті. Радвлада, правда, часом зовсім без потреби ріжними церемоніями принижує поворотців, викликаючи проти себе вже зза кордону глухе роздратовання. А окремі врядовці радвлади просто немов би навмисне поводяться з такою брутальностю і дуростю, неначе мета їх — провокація й антирадянська агітація дією.

А з другого боку особлива пильність радвлади в пропусканні поворотців — цілком натуральна й зрозуміла. Нехай ті Українці, що так обурюються цими заборонами та пильнуванням, уявлять, що, скажемо, на теріторію їхньої незалежної української держави, хочуть проїхати люди вороги з метою знищити її. Чи вони обурювались би на свій уряд за заборону в'їзду таким людям і за пильнування взагалі? А митарства з візами до "вільних", демократичних європейських держав для самих оцих Українців, це не те саме пильнування?

І це не може й не повинно спиняти. Хто почуває щире, гаряче бажання найдоцільніщої праці на користь своєму народові, того не можуть спинити формальности, ні майбутні труднощі, ні несправедливі закиди. Той на Україну повернеться.

***

Ще кільки слів із приводу убийства С. Петлюри.

Мій заклик до української еміграції поставитись тверезо й розсудливо до цієї тяжкої події, не робити її приводом для розятрювання

міжнаціональної ворожнечи викликав з боку деяких елементів еміграції повні роздратовання й ворожости до мене особисто закиди. Мої об'єктивні думки й міркування в цій справі вони поясняють все тими самими жалюгідними мотивами особистого характеру. Моя, мовляв, амбітність та моя особиста неприхильність до С. Петлюри, оце, на їхню думку, головні причини мого виступу.

Звичайно, переконати таких людей, які у власній псіхиці не знають инчих мотивів для громадських виступів, як особисті, так само неможливо, як сліпого зроду в існуванні инчих, ніж чорний, кольорів. І як що я скажу їм, що вже двадцять один рік тому, коли ніякої тої амбітности, що вони приписують мені, ні неприхильности до С. Петлюри ніяк не могло бути, себто в 1905 році, коли підчас хвилі жидівських погромів я так само, як і тепер, гостро й рискуючи навіть своїм життям виступав проти роз'ятрювання міжнаціональних пристрастів, — ці люди однаково не зрозуміють і шукатимуть якихсь инчих вузько-особистих мотивів.

Та не в мені річ, — хай собі такі люди як хочуть і як дозволяє їм їхня псіхика поясняють мої мотиви. Але річ у тому, що вони по суті зачеплених мною питань нічого не кажуть. Це є головне. Головне і сумне, що цим немов би цілком незаслуженим мною вибухом ворожнечи до мене вони ясно кажуть, що ті небезпечні настрої, про які я писав, таки існують, що ці люди вважають їх за добрі, "патріотичні" й що до людей, які повстають проти таких настроїв, треба почувати ворожість і ненависть.

Одначе, мені думається, це всі мої противники такі сліпі зроду, не всі щиро думають, що я з особистих мотивів виступив. Не можучи сказати нічого по суті, не сміючи виступити з отвертою проповідю роз'ятрювання пристрастів, вони хочуть ослабити силу моїх думок наведенням особистих в мене мотивів. Бо вони бояться зменчення цих пристрастів. Бо їм треба роздмухувати цю подію в усенаціональну, всенародню подію, треба викликати якомога дужчі емоції всякого роду. Бо, досягаючи цієї мети, вони досягають того, що цими емоціями вони дістають немов би апробацію всій політичній лінії діяльности С. Петлюри, а тим самим і своєї,

як однодумців і співробітників покійного. Таким чином, власне кажучи, ці люди спекулюють на трагичній смерти людини, використовують її в політичних інтересах своєї групи. Так само вони спекулюють на почуттях людей, на традиційній пошані до смерти: вони досить псіхологично розраховують: про мертвого, та ще так трагично померлого, не у всякого знайдеться громадська мужність говорити критично. Навпаки, люди, що колись ставились критично і гостро вороже до всієї політичної лінії вбитого, тепер накинуть на неї серпанок жалоби, забуття і, може, навіть признання. І як спадкоємці С. Петлюри вони через його смерть дістають і регабілітацію собі, і навіть підсилення своїх політичних і соціальних позіцій. Не ховаючись навіть, вони вголос сподіваються, що смерть С. Петлюри об'єднає в єдиному з ними фронті всі політичні течії еміграції, а то й українства. Звичайно, я ще раз скажу, що це наївні сподівання, — соціально — політичні (справжні, а не емігрантські) течії народа об'єднуються на підставі своїх економичних, соціяльних, політичних інтересів і потреб, а не на почуттях од смерти тої чи инчої окремої людини.

Але під першим вражінням од несподіваної і тяжкої подіі деякі елементи із ворожих до сеї групи соціяльно-політичних угруповань піддались емоціям і до певної міри вступили з ними в "єдиний фронт". Для мене ніякого сумніву немає, що цей фронт дуже швидко розіб'ється, бо ясно, що, втягаючи на грунті цієї події инчі угруповання в єдиний фронт, ця група тим самим примушує їх і в соціяльно-політичному відношенні стати в одні ряди з ними. І колись ці втягнені й спровоковані елементи згадають оці мої слова. В історії нашої революції ми маємо вже ці приклади спекуляції на національних почуттях, коли ця сама група, терорізуючи инчі течії "інтересами нації й держави", примушувала їх приймати той соціяльно-політичний зміст сеї держави, який був любий цій групі.

Отже ясно, що, коли тепер знаходиться людина, яка не піддається на таку спекуляцію й зберігає тверезу голову, розглядаючи подію з погляду інтересів не якоїсь групи, а величезної більшости всього національного колективу, то це викликає з боку цих людей і ворожнечу і

бажання всякими способами діскредітувати її позіції. Через це саме вони стараються довести, що я так думаю тільки сам, що я цілком ізольований од усього українського громадянства. Мені б, дійсно, було б дуже боляче і соромно за українське громадянство, коли б це було справді так. Але цього, розуміється, немає. І моя ізольованність є тільки ізольованність од темноти, від хоробливої роз'ятрености національного почуття та від тих людей, що ці почуття роз'ятрюють.

Мавши на власному досвіді цю провокацію і спекуляцію, бачивши зблизька, до чого приводять вони, я виявив би непростиму антигромадську малодушність, коли б знову, з якихбудь мотивів, піддався на неї й не застеріг инчих, що не мали цього сумного досвіду. Тому, йоли б могло статися таке фантастичне нещастя, що всі 100 відсотків української нації захворіли б на хворобу цієї групи, я все одно не пішов би проти свого сумління і своїх переконань і волів би лишитися сам у абсолютній ізольованности, ніж піти проти істини та інтересів більшости оцих самих ста відсотків. І тому ніякі несовісні пояснення моїх противників, ніяке тероризування трагичною смертю, ніякий страх перед вигуками псевдо-патріотів не можуть спинити мене об'єктивно і отверто сказати те, що вимагає сказати громадський обовязок.

Отже:

Та небезпека, про яку я писав у статті "Небезпечні настрої себто, що вороги українського національного визволення постараються використувати убийство С. Петлюри та звязаний з ним розголос, для своєї мети, починає щораз більше виявлятися. Вся ворожа до нашого руху преса, як буржуазна руська, так і націоналістична жидівська, а за ними й чужинна з дивною настійностю, всупереч очевидній для всіх істини, намагаються представити С. Петлюру, як головного, майже єдиного представника всього національного руху, головою всіх революційних урядів і революційної української держави.

Мета такого настійного й несовісного перекручування правди ясна: діскредітація всієї української, національно— державної ідеї.

На жаль, треба сказати, що в цьому помагають нашим ворогам самі деякі Українці, насамперед прихильники С. Петлюри, а, що гірше, навіть деякі елементи, що звуть себе соціялістами. Такі соціялісти, наприклад, зробили заяву, в якій кваліфікують злочинний вчинок Шварцбарта, "як виступ проти всього українського народу".

Я хочу думати, що ця заява зроблена зопалу, в вибусі почуття від несподіваної події, під впливом фальшиво відчутого в той мент патріотизму.

Але заява лишається заявою і робить своє діло, даючи підставу думати про позіції цих соціялістів так, як, може, вони того не мали на увазі, дають змогу одній групі використовувати її на шкоду загально-національній справі.

Заява явно необдумана, явно безпідставна, нелогічна і шкідлива. І тим соціялістичним елементам, що з самого початку не загубили голови, треба всіма способами помогти товаришам заняти гідні соціялістів і патріотів всього національно-визвольного руху позіції.

Як можна розуміти зміст цієї заяви?

Заявляти, що якийсь собі один зденервований індивид виступає з певним учинком супроти всього українського народу, безглуздо і смішно. І я думаю, що ті групи, які зробили таку заяву, не Шварцбарта мали на увазі, не на його адресу направляли цю заяву, не проти його викликали увагу всього українського народу.

Тоді на чию ж адресу і проти кого?

На жаль, у заяві нема ніякого пояснення і треба, очевидно, думати, що на адресу всього жидівського народу?

Але чи вдумувались соціялісти в те, що саме вони хотіли сказати цими неясними словами? Чи подумали вони над тим, до яких страшних консеквенцій провадить така неправдива, безпідставна заява? До оповіщення війни всій жидівській нації?

І цілком же безпідставна, нелогічна, абсурдна. Через що тут весь український народ? Через те, що вони вважають С. Петлюру за представника всього українського народу? Себто, підтвержують немов би ту неправду, яку навмисне ширять наші вороги нам же на шкоду?

Та насамперед С. Петлюра не був ніяким представником не тільки всього українського народу, але й якогось виборного народнього органу. Так, короткий час він був обранцем Трудового Конгресу. Але з того моменту, як ним і його групою були відкинені, потоптані й навіть висміяні ті підстави й умови, на яких і його було включено в склад вищого органу революційної влади, Директорії, обраної Трудовим Конгресом, — він загубив право зватися представником, повторяю не тільки народа, але й його виборного органу Трудового Конгресу.

Ніколи Трудовий Конгрес не міг би дати представництва себе такій групі, якою стала потім так звана "державна влада УНР". І коли б на Трудовому Конгресі С. Петлюра чи та його група, що йшла з ним, спробувала виступити з тою соціяльно — політичною програмою, яку вона провадила потім, вона була б з ганьбою викинена з Трудового Конгресу і, може, ще й гірше що сталося б.

Отже, ніякого уповноваження від того останнього народнього виборного органу С. Петлюра вже не мав. І звязувати його особу якимбудь чином з тим органом ніхто не має ніякого права і розумних підстав. А надто ті соціялісти, що немов не відреклися й досі засад Трудового Конгресу.

А тим паче вже не мав С. Петлюра і тіні права зватися головою Директорії. Пост голови Директорії був виборним. Сам Трудовий Конгрес

вибірав як членів Директорії, так і голову його, зокрема. На голову Директорії Конгрес вибрав инчу особу, а не С. Петлюру. І ніхто не смів узурпувати права Трудового Конгресу і призначати когось инчого на цей пост. Отже іменування себе головою Директорії з боку С. Петлюри було просто самозванством, незаконним і злочинним супроти Трудового Конгресу. Так само іменування його тепер головою Директорії, звязування з Трудовим Конгресом є акт такого самого характера. І взагалі С. Петлюра ніколи не був головою ні одного революційного українського Уряду.

Але коли б С. Петлюра і не позбавив сам себе права зватися представником виборного народнього органу, то й тоді все одно, убийство його не конче повинно означати виступ проти всього українського народу. Шварцбарт виступив проти особи С. Петлюри, вважаючи його головним винуватцем за жидівські погроми. При чому ж тут український народ, його соціальні чи національні інтереси?

Отже в якому сенсі ті соціялісти розуміють той "виступ проти всього українського народу" в звязку з убийством особи С. Петлюри?

Перше, ніж робити такі заяви, соціялістам принаймні треба було пильно розважити, чи не розписуються вони в цій заяві іменем українського народу за всі особисті вчинки С. Петлюри. Чи не накидають вони цим українському народові, українській революції, всьому визвольному рухові українства вчинки й дії С. Петлюри?

А коли буде, дійсно, фактами й документами доведено і встановлено коли не вину, то ту чи инчу причетність С. Петлюри до цих крівавих, ганебних фактів з нашої історії, то це значить, що весь український народ, уся українська революція, всі наші страждання, боротьба й жертви за відродження нашого народу, все буде заплямоване печаттю цієї причетности?! І всі соціяльно— політичні течії українства, всі шари його, причетні й непричетні, повинні нести відповідальність за одну особу?! І імя Українця в Європі й сама ідея української державности

повинні сінонімуватися з іменем "петлюрівця", причетного до цих ганебних фактів?!

Цього домагаються соціялісти своєю заявою?

Та нашим ворогам тільки цього ж і треба.

Група прихильників С. Петлюри зо своїх групових інтересів, нехтуючи інтересами всієї української нації, охоче підтримує брехню наших противників про начальну ролю С. Петлюри в українському русі, роблячи з його втілення української державности і навіть трохи не всієї історії. Нехай ця смішна неправда ляже на їхнє сумління за всю ту шкоду, яку вони цим вчиняють усій національно-визвольній справі.

Але соціялістам, людям, які знають, що С. Петлюра і його група займала в історії визвольного руху незначне місце і що "петлюрівщина" стала в українській революції сінонімом реакції, не годилось би, з якихбудь мотивів, забувати це.

Отаман С. Петлюра займав ув історії української революції майже те саме місце, що руські генерали Колчак, Денікін чи Врангель в історії руської революції. І коли б було вбито Колчака чи Денікіна, невже руські соціялісти вважали б убийство за виступ проти всього руського народу? А Колчак чи Денікін теж казали, що боролись за визволення всього руського народу зпід окупації "жидівського III Інтернаціоналу". І вони називали себе і, може, щиро вважали себе за "революціонерів" і патріотів. І вони посилалися на преємственність своєї влади від революції й "тримали прапор своєї державносте. В кожної нації є й мусить бути складовість соціяльних течій. Діставши тим чи инчим способом державну владу в руки, а надто безправним, самозванним, кожна буржуазна і реакційна течія старається оголосити себе загальнонаціональною (не класовою, а всього народу) владою.

Розуміється, руські соціялісти зразу знайшли б правильну орієнтацію в такому випадкові і ніяке "тримання прапора" Колчака чи Денікіна їх не спантеличило б. А наших, оттаких соціялістів, знову національний момент у цій події збив з соціалістичних позіцій на шкоду самим національним інтересам.

Так, несправедливо і навіть злочинно було б сказати, що отаман С. Петлюра в жидівському питання був однакових переконань з руськими генералами Денікіним чи Врангелем. Ці генерали були й є переконаними, так би мовити, програмовими антисемітами, з усією дикою й безглуздою ненавистю до всього жидівства. І з цього погляду злочинство Шварцбарта ще більше кричуще.

Але, будучи цільком об'єктивним, по совісті не можна не сказати, що загальний обмежений, дрібно-міщанський світогляд С. Петлюри, його антидемократична політика, брак ширшого розуміння величи народнього соціального руху, запобігання перед військовими групами, брак волі й власного авторітету, все це з об'єктивною неминучостю, часом проти волі самого С. Петлюри, призводило до аналогичних з Денікіним чи Колчаком учинків у багатьох питаннях.

В цій оцінці С. Петлюри дехто готов буде побачити отой вияв особистої до його неприхильности. А надто ті люди, що С. Петлюра представляв їхні клясові й політичні погляди. І коли такі люди писатимуть історію української революції та національного відродження, то вони, звичайно, дадуть історичній постаті С. Петлюри инчу характеристику й инчу оцінку. Коли писатиме історик-соціяліст, він так само ріжнитиметься в оцінці з істориком буржуазного світогляду. Це — зрозуміле. Але хто б не писав, коли він хотітиме писати об'єктивно він не зможе, не посміє обминути фактів і документів, що промовлятимуть з невблаганною жорстокістю.

Розуміється, в суто-національному відношенні аналогія з Колчаком і Денікіним не може бути проведена в повному розмірі. Бо становище руської нації в порівнянні з українською є цілком ріжне. Там боротьба за

імперіялізм, тут за визволення. Колчак, нехтуючи Уфимськими Установчими Зборами й топчучи всі засади демократії, виправдуючи це інтересами руської нації й держави, — лицемірив. С. Петлюра, топчучи всі засади Трудового Конгресу й трудової демократії, вживаючи метод антидемократичної військової диктатури, виправдуючи це інтересами української нації й держави, не лицемірив і справді так думав. Він дійсно гадав, що бореться за національне визволення і українську державність. Тільки ту українську національну державність він заповнював своїм соціяльно-політичним змістом, що мав уже велику аналогію зо змістом Колчака. І методи її здобування з необхідністю мусіли бути теж аналогічними з методами Колчака. А з цього мусіли випливати й усякі инчі аналогічні наслідки та явища.

І соціялістам і не-соціялістам українським це добре відомо і ховати це з погано зрозумілого патріотизму, зо страху, що якийсь темний "патріот" закричить на них "зрадник, запроданець жидівський!" не тільки соромно, але й шкідливо для загальної національно-визвольної справи.

Нехай друзі й однодумці С. Петлюри обороняють його честь, це — їхній обовязок. І коли вони це зроблять без шкоди для чести української революції й державности, тим краще для них і для памяти С. Петлюри.

Але инчим Українцям, яким дорога честь усього національно—визвольного руху, не можна нею так нерозсудно, небезпечно прикривати вчинки окремих осіб. Вчинки й честь отамана С. Петлюри не є вчинки й честь української нації. Де повинні ясно, твердо заявити всі політичні течії, що не солідарізуються з групою "петлюрівців". І з свого боку повинну організувати оборону чести української революції, державности, дійсно всього українського народу.

Головна річ не у французькому суді. Французький суд рішатиме справу Шварцбарта. Він повинен сказати, чи має право окрема людина, на підставі своїх міркуваннів, вбивати инчих людей з того чи инчого приводу. І те чи инче вирішення суду зовсім ще не значитиме абсолютної істини.

Головна річ у тому, щоб у цьому процесі не було заплямовано нашими воргами чести нашої соціальної та історично-національної боротьби, ні ідеї української самостійної державности, як прагнення цілковитої всебічної національної волі. А також, щоб цей процес і вся подія не відбилися зле на українсько-жидівських відносинах. Це є головне.

Руським ворогам нашим і жидівським націоналістам хочеться надати цьому актові вбийства яко мога ширше значіння. Коли їм удасться переконати суд, що погроми відбувалися в загальнонаціональному масштабі, то цим вони не тільки досягнуть оправдання Шварцбарта, але й зроблять його "героем і местником". А такий масштаб залежить од того, як саме буде представлена постать убитого С. Петлюри. Коли це голова українського анти— большевицького, військового уряду, аналогичного з руськими анти— большевицькими урядами генералів Колчака чи Денікіна, то це одна річ і загально-національний масштаб тут ні до чого. Коли ж удасться представити отамана С. Петлюру, як представника всього українського народу, як голову всіх революційних народніх і вибраних урядів України, як представляють "петлюрівці" і жидівські націоналісти, то це річ друга. І консеквенції з неї ясні.

Руським нашим ворогам клопоту про нашу честь і про українсько-жидівські взаємовідносини немае. Навпаки, вони зацікавлені й у заплямуванні нашої чести і в загостренні відносин з жидівством.

У жидівських націоналістів инчий вихідний штандпункт. Вони стараються використувати злочин Шварцбарта для підсилення своїх партійних позіцій. Рятунок, на думку буржуазних націоналістичних сіоністських груп, для жидівства у заснованні своєї власної держави, поки що в Палестині. Отже всякий конфлікт жидівства з инчими націями треба використовувати для пропаганди сіонізму, треба роздмухувати ці конфлікти, загостряти їх, викликати в жидів гостре бажання тікати з ворожих країн у Палестину.

І розуміється, при такому вирішенні жидівського питання цим людям нема чого з обережностю і пошаною ставитись до історії, до тих чи инчих цінностів та інтересів того народу, на теріторії якого трапилась якась кривда жидівству. Навпаки, кажу, треба роз'ятрювати почуття від неї, треба все в того народа зробити в очах своїх одноплеменників негарним, негативним і шкідливим для жидівства.

Звідси походить та просто-божевільна позіція жидівських націоналістів у даному випадкові, яку самою кривдою, яка б вона ні була, не можна пояснити. Явно провокаційна, безмірно шкідлива супроти свого ж власного народу! Кидаючи обвинувачення всьому українському народові, всьому українському визвольному рухові в антисемітизмі, виправдуючи й вихваляючи злочинця й убийника Шварцбарта, вони цим роблять істинно злочинне антижидівське діло. Вони цим не тільки не втишують конфлікт, а загострюють його, переносять в ширшу площу, вони роздмухують ті іскри, що викреслюють об'єктивні історично — соціяльні обставини в загрозливий вогонь. Цим вони виступають самі як агітатори в майбутніх ексцесах і, треба сказати, роблять більшу шкоду, ніж саме злочинство Шварцбарта.

Але, з другого боку, треба тут же виразно зазначити, що не вся жидівська преса, не всі жидівські політичні течії займають такі позіції, як те шкідливо запевняють деякі українські націоналісти. І серед жидівства, навіть у цей мент, є течії, що розуміють і шанують визвольну боротьбу українського народу і не змішують учинків окремих людей чи груп з учинками всього народу, що не виправдують убийства Шварцбарта і не вважають його ні за героя, ні за местника.

***

Людям, що мають намір вернутися на Вкраїну, треба собі скласти ясну думку про цю подію. Там, на Україні, особливо не треба допускати роздмухування іскр дикої національно-расової ворожнечи. Треба раз на все зрозуміти й засвоїти, що не жидівство в цілому, не взагалі Жид, а Жид-торговець, Жид-промисловець, Жид-посередник в нашій історії

виступав, як експлуататор. Не національно-расовий момент грав і грає ролю, а економично-соціяльний, класовий. Але експлуататорські риси властиві всякій пануючій клясі всякої нації. І для оборони й захисту від соціяльно-економичного визиску не тільки чужинної, але й своєї буржуазії існують певні, вироблені віками класової боротьби способи й методи. І Жид-робітник є такий же товариш Українцеві— робітникові супроти Жида-капіталіста, як Українець-робітник товариш Жидові-робітникові супроти Українця-капіталіста.

Що ж до національного моменту, та зокрема до нарікань, що жидівство йшло разураз з нашими національними гнобителями, що разураз підтримувало їхню культуру і їхній національний гніт, то це вже історична доля жидівської нації в інтересах своєї боротьби за існування приймати культуру і національність тої пануючої нації, де її доля кидає. Пануючою нацією в нашому краї за всю нашу історію з невеличкими перервами була не-українська нація. В цьому наша історична трагедія і в цьому причина таких позіцій жидівства в історії нашій.

Але, як я вже казав у своїй статті "Небезпечні настрої", вже останніми часами, навіть до революції, коли ми самі політично, організовано усвідомили собі наше національно-державне становище, коли повели боротьбу за свою національну волю, певні елементи жидівства взяли активну участь у наших рядах. Розуміється, це не були елементи з великої жидівської буржуазії, а переважно з жидівського пролетаріяту, що розуміли й відчували всякий гніт і всяку неволю. Повторяю, коли наші теперішні Українці, що тільки підчас революції поробилися "патріотами" і, може, громили Жидів за байдужість до нашої національно-визвольної боротьби, а до революції були в рядах "общеросів"-україножерів, то жидівські робітники вже тоді сиділи по тюрмах за українську справу.

Але не треба бути пророком, щоб з непохитною певностю сказати: як тільки ми станемо в нашому краї пануючою нацією, як тільки зміцниться й усталиться українське національне визволення і українська державність стане твердою нормою, жидівство в цілому на Україні буде

таким же гарячим патріотом і робітником у нашій культурі, як воно є по тих країнах, що забезпечують йому існування.

І щоб швидче та повніще це сталося, щоб жидівство охотніше й активніше брало участь у творенні цінностів, матерьяльних і духовних, нашого краю, треба, щоб цей край був для його, дійсно, його батьківщиною, рідним, своїм краєм, а не "пересильним тюремним пунктом".

***

Вертаючись на Україну, повторяю, поворотці повинні й у цьому питанні виробити правильні погляди і відповідну тактику. А ці погляди і тактика залежать од тої мети, яка собі ставиться, й підпорядковуються їй.

Мета ж повинна бути все та сама, одна, єдина, незмінна: цілковите соціяльне й національне визволення нашої нації, творення соборної самостійної й незалежної держави працюючого робітниче-селянського народу нашого. А цим самим служения визволенню всього працюючого, поневоленого, експлуатованого людства всіх народів і нашій землі, творенню загально-людських невміручих цінностів.

Це — найвища, найкраща мета людини.